

Наталія Кондель-Пермінова

кандидат архітектури, завідувач відділу
дослідження просторових і предметних систем
Інституту проблем сучасного мистецтва
Національної академії мистецтв України

Nataliia Kondel-Perminova

PhD in Architecture, Head of the Department of Spatial
and Object Systems Research, Modern Art Research
Institute of the National Academy of Arts of Ukrainee-mail: kondepermnn@gmail.com | orcid.org/0000-0001-9512-4783

Архітектурно-реставраційна династія Пламеницьких: внесок у збереження культурної спадщини України

The Architectural and Restoration Dynasty of the Plamenytsky Family: Contribution to the Preservation of Ukraine's Cultural Heritage

Анотація. Дослідження діяльності династії архітекторок-реставраторок Євгенії (1927–1994) й Ольги (1956–2022) Пламеницьких у справі збереження культурної спадщини України здійснено у контексті становлення української школи архітектурної реставрації. Аналіз побудований на трьох змістовних фокусах: обстеження й наукові дослідження архітектурних пам'яток, опрацювання архітектурно-реставраційних проєктів, програм і концепцій та праця в управлінських структурах зі збереження культурної спадщини.

На прикладі виконаних Пламеницькими досліджень й реставрації архітектурних пам'яток міста Кам'янець-Подільський висвітлено їхні унікальні вміння виявляти й працювати з артефактами, архівними документами та іншими історіографічними джерелами, знаннями різних фахових дисциплін, будувати причинно-наслідкові зв'язки. А потім — вписувати власноруч структуровані факти і зв'язки в історичні контексти різного масштабу. Пламеницькими введено до наукового обігу вісім стадій урбаністично-фортифікаційного розвитку оборонної системи Кам'янця. Саме ними обґрунтовано дако-римські першопочатки міста Кам'янець-Подільський. Розкрито процеси обстежень і розроблення концепції реставрації Замкового мосту, який є найстаршим мостом Центрально-Східної Європи і, ймовірно, зображений на рельєфі Траянової колони в Римі. Аргументовано внесок династії Пламеницьких у розвиток методології і науково-методичних засад архітектурної реставрації. Доведено суттєве розширення ними дослідницького інструментарію. А саме, що археологічні культурні шари (як і матеріальна субстанція споруд) є найбільш достовірними джерелами, їхня підробка неможлива. Архітектурна археологія надає можливості встановлювати точне датування, що особливо важливо за умов відсутності писемних джерел.

Ключові слова: реставрація, пам'ятки архітектури, проєкти, програми, концепції, місто Кам'янець-Подільський, збереження культурної спадщини.

Постановка проблеми. Архітектурна спадщина України є важливим чинником формування національної ідентичності та культурної пам'яті. Питання збереження та реставрації пам'яток архітектури залишаються особливо актуальними для суспільства й професійного середовища, що гостро відчуває нестачу кваліфікованих фахівців архітектурно-реставраційної галузі.

Російсько-українська війна суттєво поглибила вже наявні гострі проблеми. Сотні історичних пам'яток — від храмових комплексів до об'єктів модернізму — зазнають руйнувань унаслідок обстрілів та цілеспрямованого нищення в окупації. Сучасні події актуалізували питання їхнього захисту, цифрової фіксації та реставрації. Водночас в умовах воєнного часу архітектурна спадщина постає не лише як вразливий об'єкт, а й як ресурс спротиву, що формує символічний простір

культурної стійкості та глобальної солідарності з Україною. Українські фахівці й громадські ініціативи за підтримки міжнародних інституцій (ЮНЕСКО, ICOMOS, ICCROM) здійснюють моніторинг, підтримують евакуацію та документування культурних цінностей, розробляють стратегії цифрової архівації, використання 3D-сканування, створення резервних фондів та програм майбутньої відбудови.

Наразі у публічному просторі активно обговорюється необхідність створення сучасної системи управління культурною спадщиною України, впровадження дієвого нормативно-правового регулювання охоронних і реставраційних заходів та забезпечення належного фінансування. Серед першочергових завдань — формування сучасного наукового та освітнього підґрунтя, на якому мають базуватися практики збереження та реставрації

Євгенія Пламеницька за роботою, 1975.

Ольга Пламеницька, 2016.

Загальний вигляд Кам'янець-Подільського замку, 2024.

історичних середовищ та архітектурно-містобудівних комплексів, адже йдеться не тільки про захист старовини, а й про підтримання культурної пам'яті у сучасних умовах війни та глобалізації. Попереду величезний обсяг робіт з відбудови України та реставрації архітектурних об'єктів. У цьому контексті дослідження творчої спадщини провідних українських реставраторів набуває особливого наукового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження архітектурних пам'яток і проблем їхньої

реставрації висвітлено в працях численних українських науковців та практиків-реставраторів, що представляють різні покоління фахової спільноти. Серед них — Юрій Асеев, Микола Бевз, Євген Водзинський, Микола Гайда, Маріонілла Говденко, Олена Годованюк, Олег Граужис, Віктор Завада, Богдан Колосок, Валентина Корнеєва, Григорій Логвин, Євгенія Лопушинська, Іраїда Макушенко, Іван Могитич, Юрій Нельговський, Олена Олійник, Євгенія й Ольга Пламеницькі, Леонід Прибега, Віктор Самойлович, Ольга Сіткарьова, Ігор Старосольський, Євген Тиманович, Володимир Тимофійко, Тетяна Трегубова, Микола Холостенко, Віктор Чепелик, Валентина Шевченко, Петро Юрченко та інші.

На цьому тлі важливим напрямом наукових студій є вивчення спадку провідних діячів, що зробили вагомий внесок у розвиток української школи реставрації. Фахова культура архітектурної реставрації, яка має власну історію та численні здобутки, формувалася в Україні впродовж тривалого часу зусиллями багатьох самовідданих, залюблених у пам'ятки діячів.

У цій статті розглядається династія архітекторок-реставраторок Євгенії та Ольги Пламеницьких, ґрунтовного аналізу діяльності яких досі бракує на науковому рівні. На сьогодні наявні лише короткі інформаційні статті-довідки про них у «Вікіпедії» [13; 15] та в «Енциклопедії сучасної України» [14; 16]. Про Євгенію Пламеницьку маємо більш розгорнуту статтю Н. Логвин [1], тоді як про діяльність Ольги Пламеницької майже не згадується. Творчий доробок представниць цієї династії охоплює авторські монографії, численні наукові публікації та значну кількість реставраційно-проектних розроблень. Увесь цей науково-дослідний і практичний спадок потребує глибокого вивчення та рефлексії, адже його вивчення має безпосереднє значення для становлення сучасних підходів до збереження архітектурних пам'яток сьогодні й у повоєнний період.

Метою статті є аналіз внеску архітекторок-реставраторок Євгенії й Ольги Пламеницьких у збереження культурної спадщини України у контексті становлення української школи архітектурної реставрації.

Виклад основного матеріалу. Архітектурна реставрація є одним з наймолодших напрямів архітектурно-будівельної діяльності, що сформувався у XIX столітті, проте активного розвитку в Україні набув лише після Другої світової війни. Це складна і багатогранна галузь, спрямована на фізичне збереження («лікування» — за Є. Михайловським) пам'яток архітектури. Реставраційна практика охоплює широкий комплекс заходів, покликаних підтримувати об'єкти у належному технічному стані й забезпечувати сприятливі умови їхнього використання. Вона принципово відрізняється від звичайного проектно-будівельного процесу, оскільки будь-які втручання в історичні об'єкти мають ґрунтуватися на попередніх наукових дослідженнях, які визначають відповідні методичні засади й технології робіт.

Кам'янець-Подільський замок у панорамі міста.

Рівень розвитку наукового підґрунтя й методики реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини визначається передусім теоретичними та практичними напрацюваннями, здійсненими провідними фахівцями. В історії професійної культури галузі особливе місце належить архітектурно-реставраційній династії Пламеницьких — Євгенії Михайлівні (26.12.1927–16.03.1994) та Ользі Анатоліївні (02.06.1956–15.02.2022). Мати і донька професійно сформувалися в межах однієї архітектурної школи — Київського державного художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури), який Євгенія закінчила у 1952 році, а Ольга — у 1980-му. Обидві вони були вродливі — дуже схожі між собою. Обидві неймовірно, фантастично працездатні. Перелік виконаних ними проектно-реставраційних робіт величезний. На жаль, доля відміряла їм однаково коротке життя.

Євгенія та Ольга, попри всі незгоди, перепони на їхньому шляху, присвятили свої життя вивченню та дослідженню Кам'янця-Подільського. Захоплення *Castrum Samenecensis* (назва цього легендарного міста-фортеці в період його розквіту у Середньовіччі) було всепоглинаючим: вони були причаровані назавжди. Ось як поетично висловлювалася Ольга: «З-поміж найвизначніших міст-фортець, створених людством, є український Кам'янець-Подільський — історична столиця Поділля, що лежить у Середній Наддністрянщині. Високий скелястий острів, сформований геологічним розломом каньйону річки Смотрич, став п'єдесталом для архітектурного комплексу, який без перебільшення можна назвати Подільським Акрополем. [...] Природа творила

підоснову, людина її використовувала і вдосконалювала. Природа являла свій творчий геній на початку творення, людина ж працювала постійно, вдосконалюючи прийоми захисту і штурму фортець. Вся історія фортифікації — це історія взаємодії Природи й Людини та змагання людського інтелекту» [3, с. 8].

Унікальний за своєю красою Кам'янець-Подільський здавна приваблює істориків, археологів, архітекторів, краєзнавців, наукові студії яких становлять численну джерельну базу. Безумовно, місто й надалі залишатиметься об'єктом уваги наступних поколінь науковців. У цьому багатогранному науково-дослідному середовищі династії Пламеницьких посідає особливе місце. Аналіз їхнього творчого доробку у цій статті побудовано на трьох змістовних фокусах: обстеження та наукові дослідження архітектурних пам'яток; опрацювання архітектурно-реставраційних проектів, програм і концепцій; праця в управлінських структурах зі збереження культурної спадщини. Світлина до статті люб'язно надані родиною Пламеницьких-Мокану.

Фокус перший: обстеження й наукові дослідження архітектурних пам'яток. Роки після Другої світової війни стали періодом встановлення обсягів руйнувань та втрат, фіксації стану вцілілих архітектурних об'єктів та здійснення першочергових заходів із їхнього збереження. Усе це потребувало значних зусиль архітекторів-реставраторів. Узагальнення їхніх практичних напрацювань стало підґрунтям для формування методичних засад вітчизняної школи архітектурної реставрації.

З фронтів не повернулося багато чоловіків, тому провідну роль у становленні цієї школи взяли на себе молоді

Аерофото історичної частини
Кам'янця-Подільського

жінки. Євгенія Пламеницька була серед тих, на чії плечі ліг тягар першочергових польових обстежень занедбаних часом і пошкоджених війною пам'яток. Наприкінці 1940-х років Управлінням у справах архітектури Держбуду УРСР було започатковано масштабні роботи з інвентаризації та обстеження архітектурних об'єктів. Їхня мета полягала у визначенні технічного стану й обсягу проведення невідкладних заходів для збереження цих споруд. Архітектурні експедиції виїжджали у різні райони України в режимі «невідкладної допомоги» [2].

У чому полягав зміст їхньої роботи? Для кожної пам'ятки необхідно було здійснити фіксацію, тобто виконати схематичний обмір (детальніші обміри передбачаються на наступних етапах), опис архітектурно-стилістичних особливостей і декоративного оздоблення, зробити акварельну замальовку споруди, її частин, елементів із природи, фотофіксацію, а також скласти акт технічного стану та коротку історичну довідку. Усе вищезазначене — початковий етап науково-дослідних робіт, спрямованих на обстеження пам'ятки, попереднє вивчення літературних і графічних матеріалів, збір та узагальнення вихідних даних для визначення подальших науково-дослідних, вишукувальних і проектних завдань. На цьому етапі здійснювався вибір невідкладних консерваційних заходів, що мали захистити пам'ятку від руйнувань до початку проведення ремонтно-реставраційного процесу, а також протиаварійних робіт, які уможлиблювали безпечну експлуатацію об'єкта на час проведення

науково-дослідного аналізу, опрацювання науково-проектної документації та виконання ремонтно-реставраційних процедур. Треба зазначити, що процес дослідження об'єкта та підготовки проектної документації триває протягом усього періоду виконання робіт, спрямованих на збереження споруди.

У другій половині 1940-х років обстеження пам'яток у напівзруйнованому Кам'янці-Подільському здійснювала експедиція Української академії архітектури, студенти й аспіранти Московського архітектурного інституту, а на початку 1950-х — архітектори Львівського філіалу інституту «Діпромисто» та фахівці зі Спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень Держбуду України, які започаткували українську школу реставрації [3, с. 536].

У межах потужної акції обстеження пам'яток архітектури, проведеною Держбудом України у 1953–1963 роках, Євгенією Пламеницькою було опрацьовано 460 об'єктів у Львівській, Хмельницькій, Тернопільській, Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Кримській, Луганській та Полтавській областях. «Набутий тоді досвід збагатив її як дослідника, адже сотні обстежених пам'яток призвичаїли з першого погляду помічати особливості споруди, зважати на щонайменші нюанси, які часом мають першорядне значення» [1, с. 116].

Серед природного і культурного розмаїття України серце Євгенії полонило мальовниче Поділля. Особливий

інтерес викликали подільські замки, а найбільше — Кам'янець-Подільський, який став справжньою пристрастю всього її життя. Згодом захоплення містом перейняла й її донька. Як архітекторки вони досліджували місто як цілісну урбаністичну структуру, що охоплює поселення на природно укріпленому острові площею близько 50 гектарів, оточеному петлею скелястого каньйону; замок, який відігравав роль форпосту на скельному перешийку; та Замковий міст, що з'єднував фортецю із поселенням.

Щодо часу виникнення Кам'янця є кілька версій, навколо яких не припиняються наукові дискусії. Перша, «дако-римська», передбачає існування на цьому місці дакійського міста Клепідави. Друга, «литовська», пов'язує заснування міста з серединою XIV століття, коли воно слугувало резиденцією литовських князів Коріятовичів. Третя гіпотеза, «давньоруська», отримала підтвердження у 1960-х роках завдяки виявленню Євгенією Пламеницькою у Старому замку давньоруського ядра XI–XIII століть, а також відкриттю у 1981 році на острові Старого міста залишків житлової забудови XII–XIII століть.

Під час архітектурно-археологічних розвідок 1964–1969 років, здійснених Євгенією Пламеницькою спільно з археологами на чолі з Іоном Винокуром, у межах Старого замку було виявлено залишки не відомих на той час кам'яних стін і веж. Грунтовні історико-архітектурні дослідження цих мурованих артефактів — найдавніших оборонних веж і мурів («прото-замку») — зумовили перегляд усталеної будівельної історії усїєї споруди. У результаті оприлюднення наукових студій Євгенії у публікаціях та доповідях на конференціях 1967–1972 років історія міста була поглиблена до XI — початку XIII століть (домонгольський період). Однак більш ретельне наукове вивчення складу розчинів кам'яної кладки засвідчило суттєву відмінність артефактів «прото-замку» від наявних споруд Кам'янця-Подільського та будівель періоду домонгольської Русі.

Вдруге існування давньоруського Кам'янця Євгенією Пламеницькою було підтверджено у 1981 році завдяки відкриттю на території середньовічного Ринку (зараз площа Польський ринок) залишків каркасного дерево-глинобитного житла домонгольської доби, датування яких було підтверджено археологами.

Одночасно з польовими обстеженнями і науковими дослідженнями Євгенія розробляла проекти консервації та реставрації оборонних споруд. Під її керівництвом було виконано обміри всіх будівель замку і створено документацію зі збереження та відновлення оборонних мурів, Руської брами, Різницької, Слюсарської, Кушнірської, Казематної башт та інших об'єктів, а також опрацьовано методичку хронологічної атрибуції споруд за даними комплексних архітектурно-археологічних, історико-архівних та хіміко-петрографічних досліджень, що давала

О. Пламеницька за кульманом, 1980-ті роки.

Покровська церква-замок у с. Сутківці. Фото авторки, 2024.

змогу визначати вік споруд, хронологічно та топографічно віддалених між собою. Реставрація архітектурних об'єктів зазвичай триває десятиліттями, тому її складно чітко поділити на окремі етапи. Загалом же реставраційні «довгобуду» є сумновідомою нормою.

Комплексні наукові розвідки вимагали від дослідниці ерудиції архітектора й археолога. «Дослідником була невтомним, наполегливим, проникливим. Мала тверду чоловічу вдачу, гострий інтелект і надзвичайно чутливу інтуїцію. Ці риси чимало важили в роботі, допомагаючи завжди досягати поставленої мети» [1, с. 118].

Кожна споруда розглядалася Євгенією не осібно, а як частина історичного містобудівного середовища.

Домініканський костел. Акварель О. Пламеницької.

Петропавлівська церква. Акварель О. Пламеницької.

Старе місто оцінювалося як комплексна пам'ятка, гармонійна цілісність якої охоплює розпланування, забудову, візуально-просторові зв'язки між об'єктами. Саме з цієї перспективи далі опрацьовувалася концепція відновлення Старого міста як неподільної урбаністичної цілісності з притаманними саме їй рисами історичного середовища. Безперечно, що у наданні Старому місту статусу Державного історико-архітектурного заповідника (що має площу 121 гектар та нараховує майже 200 пам'яток) у травні 1977 року значну роль відіграла Євгенія Пламеницька. 1998-го, «враховуючи велике значення Кам'янець-Подільського державного історико-архітектурного заповідника у справі збереження особливо цінних об'єктів історії, культури, містобудування та фортифікаційних споруд, унікально поєднаних з навколишнім ландшафтом, а також його роль у відновленні та розвитку національно-культурних традицій українського народу», Указом Президента України заповіднику надано статус національного [8]. Територія заповідника і мальовничий каньйон річки Смотрич як унікальні пам'ятки природи загальнодержавного значення є частиною Національного природного парку «Подільські Товтри».

У творчій сімейній атмосфері, насиченій пошуково-дослідницьким запалом, зростала і формувалася дочка Євгенії — Ольга, яка після закінчення Київського державного художнього інституту стала її найближчою колегою й однодумцею. 1984 року Ольга закінчила аспірантуру Київського НДПІ містобудування і майже три десятиліття (до 2006 року) працювала у Київському науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури і містобудування (НДІТІАМ), де з 1990 року очолювала відділ проблем реставрації пам'яток архітектури.

У 1980-х роках Пламеницькі спрямували зусилля на пошуки глибинних джерел урбаністичної й оборонної системи Кам'янця-Подільського. Ольга активно долучилася до розв'язання «династійної» наукової проблеми щодо походження виявлених у 1960-х артефактів «протозамку» та залишків віддалених від нього мурувань, які відрізнялися від наявних споруд Кам'янця-Подільського та будівель періоду домонгольської Русі. Давньоруський період як нижню хронологічну межу поселення на острові було поставлено під сумнів і розгорнуто наукове студювання «дако-римської» гіпотези. Євгенія й Ольга поступово всебічно досліджували основні компоненти містобудівної системи міста-фортеці: Старий і Новий замки та Замковий міст. Обґрунтуванню нового бачення була присвячена серія спільних наукових публікацій, частина яких була оприлюднена вже по завершенні земного життя Євгенії Михайлівни [3; 5; 6].

Усе подальше життя Ольга Пламеницька подумки звіряла свої напрацювання та рішення з думкою матері. «Я можу вважати себе щасливою. У мене була Мама, навчитель, колега і друг, завдяки якій я знайшла себе й улюблену справу і яка залишила мені більше, ніж я зможу

подужати за решту мого життя. Хтось сказав: “У науці є два типи вчених: одні пробивають стіни, інші підбирають уламки”. Мама, безперечно, належала до перших. Я вважаю за щастя і за святий обов’язок зробити друге — дай Боже, щоб мені вистачило сил і часу» [1, с. 127].

Реставраційно-проектному «перу» Ольги Пламеницької належить низка кам’янець-подільських об’єктів: башти (Нова Західна, Денна, Ласька, Комендантська, Лянцкоронська, Чорна, північні оборонні мури, Північна батарея, 2003–2009), келії кляштору францисканців (2007, 2008), Польська брама (Надбрамна башта, Барбакан, 2009) та інші.

Серед реставрацій, здійснених Євгенією й Ольгою Пламеницькими, своєрідною перлиною є Покровська церква-замок у селі Сутківці Ярмолинецького району Хмельницької області. Це унікальна мурована сакральна споруда оборонного типу XIV–XVIII століть, що протистояла набігам татар на Поділля. Її кардинальну реставрацію за проектом Пламеницьких проведено у 2006–2009 роках. Пам’ятці повернуто дах автентичних абрисів, відновлено частково зруйнований бойовий парапет із бійницями-машикулями на другому ярусі та оборонні галереї в інтер’єрі. Нині це діючий храм і музей, який відвідують численні українські й іноземні туристи.

Професійний талант Ольги Пламеницької, як і її матері, відбився і в живописних акварельних етюдах-замальовках пам’яток архітектури.

Фокус другий: опрацювання архітектурно-реставраційних концепцій, програм та проектів. Виняткова історико-архітектурна цінність пам’яток на території Старого замку Кам’яця, технічний стан яких був незадовільним, а деяких об’єктів — аварійним, зумовлювала потребу в комплексній науково обгрунтованій реставрації. У 1963–1969 роках Євгенія здійснювала тривалі натурні дослідження замку, результати яких стали підґрунтям розробленої нею архітектурної концепції реставрації. Цю концепцію було покладено в основу «Генеральної програми консерваційно-реставраційних робіт по пам’ятці архітектури XIII–XVIII ст. ансамблю фортеці у м. Кам’яці-Подільському», затвердженої Держбудом УРСР (1968). Програмою передбачалася наступна послідовність робіт: «консервація об’єктів замку з метою подолання їх аварійного стану; реставрація споруд та відновлення їх архітектурної та містобудівної інтегральності, а також — адаптація для музейної й екскурсійної діяльності» [3, с. 542].

Реалізація визначених завдань розгорнулася у подальший період. Упродовж 1970–1984 років Євгенія Михайлівна очолювала науково-дослідний реставраційний відділ Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління (1980-го реорганізовано в інститут «Укрпроектреставрація»), яким було виконано проекти відновлення 39 споруд Старого міста Кам’яця-Подільського.

«Як властивий реставратор Є. Пламеницька сповідувала єдиний принцип — “не нашкодити”. Її метод полягав

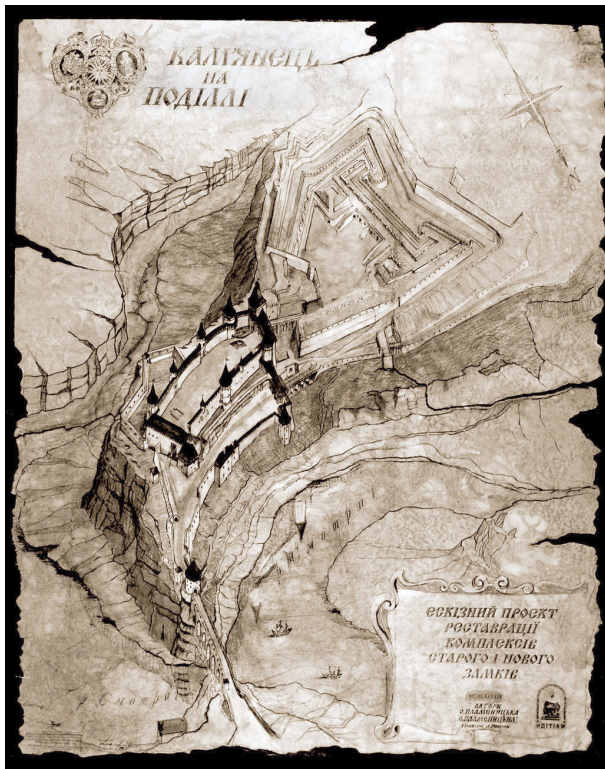
Хрестовоздвиженська церква. Акварель О. Пламеницької.

Благовішненська церква, фрагмент.
Акварель О. Пламеницької.

у вичерпній науковій аргументації реставраційного вирішення. Перш ніж додати втрачений елемент, вона багато разів перевіряла проектне рішення; провадила метрологічні дослідження, шукала аналоги, робила численні

Ескізний проект реставрації Старого і Нового замків, 1999.

ескізи. [...] Порівняно з обсягом дослідницьких робіт суто реставраційні доповнення на пам'ятках Є. Пламеницька зводила до науково обґрунтованого мінімуму. Це засвідчує найвищий рівень професіоналізму. Її реставраційні роботи дорівнюють кращим європейським зразкам» [1, с. 123].

Саме Євгенія Пламеницька поставила питання щодо відновлення мальовничих силуетних характеристик замку,

О. Пламеницька на тлі експозиції проекту реставрації комплексу Старого і Нового замків, 1999.

які є віддзеркаленням його стилістичного образу. Реалізація опрацьованих нею проектів дахів на Рожанській, Тенчинській, Лянцкоронській та інших баштах тривала довгі роки, але це дало змогу повернути споруді її гармонійний вигляд.

Після 1984 року через брак коштів наукові дослідження і реставраційна робота на об'єктах комплексу були зупинені. Технічний стан пам'яток значно погіршився. У 1990-х розпочаті матір'ю дослідження й розроблення проектів реставрації фортифікаційних будівель Кам'янця активно продовжила Ольга Анатоліївна. На той час «Генеральна програма» авторства Євгенії Пламеницької (НДІТІАМ, 1967)

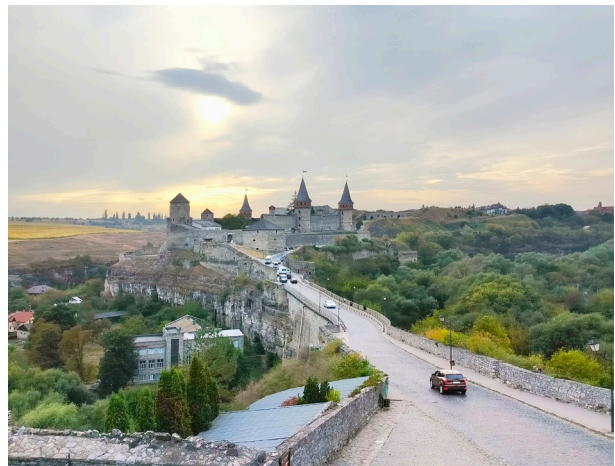

Перспективна програма консерваційно-реставраційних робіт по комплексу Старого і Нового замків та Замкового мосту, 1999.

Дослідження у Кам'янець-Подільському замку.

Замковий міст у панорамі фортеці.

значною мірою втратила актуальність, оскільки її було розроблено тільки для Старого замку, без врахування наявності Нового замку і Замкового мосту. Крім того, у Старому замку було виявлено невідомі споруди, дослідження яких дало змогу встановити нові факти, що значно поглибили знання про історію виникнення міста.

На замовлення дирекції Національного заповідника «Кам'янець» і на засадах нового розуміння наукової цінності історичного комплексу Ольгою Пламеницькою було розроблено «Перспективну програму консерваційно-реставраційних робіт по комплексу Старого і Нового замків та Замкового мосту в Кам'янці-Подільському» (НДІТІАМ, 1999), якою передбачався «археологічний» підхід до кожної пам'ятки, коли реставрації передують ґрунтовні архітектурно-археологічні пошуки.

Ольга розглядала Старий й Новий замки і Замковий міст як контекстуально інтегровану пам'ятку, а не як окремі об'єкти. Нею вперше було опрацьовано концепцію реставрації та план робіт щодо саме Нового замку і Замкового мосту.

В історичному ландшафті Кам'янця-Подільського архітектурний образ комплексу станом на XVI–XVII століття є періодом найбільш виразного розкриття оборонної концепції, тому саме він був покладений в основу методичних засад збереження унікального містобудівного ансамблю. Так у Старому замку передбачалося відновлення силуетів башт і казематів у стилістиці XVI століття як містобудівних акцентів в панорамі. У Новому замку — відтворення його унікальної багаторівневої оборонної системи. Особлива увага приділялася Замковому мосту — аварійному та найскладнішому, з погляду методики реставрації, об'єкту. Акцентувалася необхідність збереження саме середньовічного аркового ядра мосту і демонтажу нашарувань різних століть. Програма, в якій було визначено та черговість проведення робіт протягом 11 років, була затверджена Міністерством культури України та Держбудом України у 2000 році [11].

Упродовж 2000–2010-х у межах «Програми» Ольга Анатоліївна, спираючись як на власні розроблення, так і на напрацювання Євгенії Пламеницької, на високому професійному рівні виконала низку робіт із консервації та реставрації об'єктів Старого замку. При цьому вона неухильно дотримувалася успадкованого від матері принципу «не нашкодити» й архітектурно-археологічного підходу до всіх об'єктів, реставрації яких неодмінно мають передувати ґрунтовні архітектурно-археологічні дослідження.

Проект «Замковий міст». На межі XX–XXI століть міжнародна увага до Кам'янця-Подільського посилилася завдяки включенню його до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [9]. На різних публічних майданчиках Ольга Пламеницька пристрасно наголошувала, що місто є унікальним прикладом античної оборонної концепції і що «дако-римська» доба (час завоювання Дакії імператором Траяном) стала початковою в його архітектурно-урбаністичному розвитку. Ольга палко обстоювала тезу: кам'янецький міст через річку Смотрич, зведений у перші століття нашої ери, є найстаршим у Центрально-Східній Європі і, ймовірно, зображений на рельєфі Траянової колони в Римі.

Ґрунтовні дослідження Пламеницькими Замкового мосту, до яких були залучені й фахівці з будівництва мостів, інженери, хіміки-технологи, розпочалися ще у 1980 році. Результати були вражаючими: розчини мостових пілонів виявилися ідентичними розчинам дако-римських веж та давнього західного муру Старого замку, що й стало підтвердженням гіпотези. Науковиці встановили й описали етапи розбудови й трансформацій мосту, який первісно, у II–III століттях, мав вигляд віадук з мурованими пілонами та дерев'яними арковими фермами. Наприкінці XIII і впродовж XV–XVI століть вірменські й польські військові будівничі перетворили міст на мурований арковий із парапетами стрільниць та надбрамними баштами на обох кінцях. У XVII столітті міст суцільно обмурували турецькі інженери, й він опинився

О. Пламеницька на архітектурних обмірах.

О. Пламеницька на розкопах у Кам'янець-Подільському замку, 1990-ті роки.

всередині кам'яного «саркофага». Пошкодження останнього впродовж XVIII–XIX століть відновлювалися польськими та російськими інженерами. У XX столітті, під час Другої світової війни, німецькі інженери у 1942 році надбудували міст ще на три метри для проходження військової техніки [3; 9].

Надмірні навантаження призвели до нестійкого стану споруди та до загрози руйнації. Євгенія й Ольга Пламеницькі докладали всіх зусиль, щоб повернути до життя унікальну пам'ятку, звільнити її з-під «саркофага» й відкрити світові красу інженерного мистецтва. Такий загрозливий стан викликав занепокоєння, оскільки внаслідок активних процесів зволоження в товщі мосту відбувалося поступове пошкодження як базової конструкції (віадука), так і «саркофага». Архітектурно-конструктивні обстеження здійснювалися у 1980–1982 роках інститутом «Укрпроектреставрація» (керівник Є. Пламеницька) та Київським автодорожнім інститутом (керівник А. Шкуратовський) і поновлювалися у 1992, 1994 роках.

У 1990-х наукові розвідки Замкового мосту самовіддано продовжила Ольга Пламеницька. Проте у червні 1996-го стався обвал частини скельної основи споруди. Завдяки своєму організаційному таланту науковиця зуміла об'єднати зусилля багатьох фахівців, у тому числі з варшавського Науково-дослідного інституту мостів і доріг, які підтримували гіпотезу щодо римського походження мосту. Зокрема, інженерні аргументи на її користь надав Януш Римша. На підставі спільного концептуального бачення міжнародним науковим колективом, організованим українським фондом «Замковий міст» та польською фундацією «Most» (керівник науково-проектного колективу О. Пламеницька), за фінансової підтримки уряду Польщі впродовж 1997–1998 років було проведено натурні обстеження стану конструкцій і матеріалів Замкового мосту. На цих засадах було розроблено концепцію реставрації споруди і першочергових протиаварійних заходів, схвалених у червні 1998 року Держбудом України [3, с. 554].

Ольга тонко відчувала Замковий міст, рішуче та сміливо спускалася вглиб його нетрів; обстежувала стан конструкцій, відбирала зразки будівельних розчинів з пілонів, арок на різних рівнях; бачила, як вода просочує каміння і як відбуваються руйнівні процеси, в якій напрузі перебувають арки, що несуть значне навантаження. Її надзвичайно хвилював наявний стан нестійкої рівноваги мосту, адже аварія могла статися будь-якої миті і призвести до втрати унікальної пам'ятки, а також — до екологічної катастрофи, завалу річища Смотричу величезним масивом каміння.

Проблема аварійного стану Замкового мосту та шляхи її розв'язання неодноразово обговорювалися на міжнародних конференціях і нарадах за участі уповноважених представників польської й української сторін. Споруда під великим навантаженням і дією води руйнується

зсередини, тому жодні зовнішні «укріплення» не сприяють її зміцненню, а тільки шкодять внутрішній конструкції. У червні 1999 року на українсько-польській нараді реставраторів, істориків архітектури та інженерів-мостобудівників було визнано «за єдино можливий шлях ліквідації аварійного стану унікальної пам'ятки архітектури поетапне розкриття конструкції мосту від пізнього обмуровання й забутівки» [3, с. 555]. При цьому було зафіксовано причини руйнівних процесів (накопичення поверхневих та ґрунтових вод усередині аварійного «саркофагу») і визнано, що будь-яка реконструкція мосту як транспортної комунікації є несумісною із завданням збереження унікальної пам'ятки архітектурно-інженерного мистецтва національного значення.

Результати проведених робіт стали основою ґрунтовно опрацьованого ескізного проєкту реставрації Замкового мосту (2000), в розробленні якого мала честь брати участь і авторка цієї статті. На базі ескізного було створено робочий проєкт реконструкції (авторський колектив: О. Пламеницька (кер.), Я. Римша, Є. Осадчий, А. Кучерявий, Ю. Стріленко), який передбачав два етапи виконання робіт. Перший — зняття триметрової забутівки, наспіаної у 1942 році, що давало змогу звільнити міст від зайвого навантаження, осушити його та відновити пошкоджені арки й парапети. Другий — безпосередня реставрація з розкриттям від обмуровання стародавньої арково-пілонної конструкції та відбудовою мостових башт. Міст як частина пам'ятки національного значення мав залишитися пішохідним з можливістю проїзду малогабаритного спецтранспорту [3, с. 557].

Безпрецедентна міжнародна акція з реставрації унікальної стародавньої пам'ятки архітектурно-інженерного мистецтва перебувала під увагою тодішніх прем'єр-міністрів України та Польщі — Віктора Ющенка та Єжи Бузека. Так, у квітні 2000 року у Варшаві вони зацікавлено обговорювали наукові і практичні проблеми реставрації Замкового мосту з авторами проєкту, відповідно, було досягнуто домовленості щодо його реалізації [10]. Але сталося не так, як гадалося. Польська сторона виконала свої зобов'язання щодо фінансування реставраційних робіт на мосту, українська — ні. Ба більше, опрацьована документація була розглянута Держбудом України лише у квітні 2004-го разом з альтернативним проєктом ліквідації аварійного стану мосту від Інституту «Укрзахідпроектреставрація» (м. Львів). До виконання було схвалено саме останній, оскільки ним передбачалося збереження наявного вигляду мосту й активної транспортної функції. У результаті завершених у 2005 році робіт поверх усіх шарів мосту, нехтуючи його наявним аварійним станом, було розміщено залізобетонну плиту, що стала додатковим навантаженням на цю пам'ятку національного значення. Невдовзі, у вересні 2006 року, «дирекція НІАЗ «Кам'янець» складала акт, в якому технічний стан мосту знову визнала незадовільним, а стан мостових арок — аварійним. Відтак і в наступні роки ремонтні роботи

Прем'єри Є. Бузек і В. Ющенко обговорюють концепцію реставрації Замкового мосту з О. Пламеницькою, 2000.

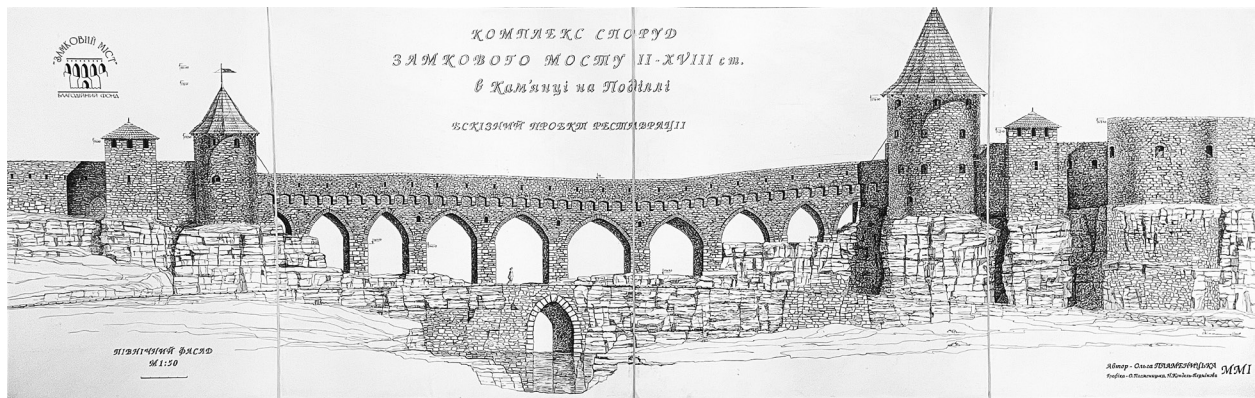

Ескізний проєкт «Замковий міст», 2000.

продовжували — суцільно обмуровували скельну основу пам'ятки та ін'єктували шви ескарпових мурів, на яких у сезони дощів, як і колись, у різних місцях проступають вологі плями» [3, с. 560].

Тож у 2000-х роках проблема ліквідації аварійного стану мосту залишалася нерозв'язаною і навіть загострилася. Водночас проєкт «Замковий міст», виконаний авторським колективом під керівництвом Ольги Пламеницької, став значним проривом у царині архітектурної реставрації. Це розроблення, навряд чи підвладне перевершенню, має значний потенціал, який із часом

Ескізний проєкт «Замковий міст».

не зменшується. Ба більше, у майбутньому, за сприятливих умов щодо ставлення до Замкового мосту, його можна реалізувати у вигляді фахово зваженої реставрації цієї визначної пам'ятки архітектурно-інженерного мистецтва.

Крім переліченого, до наукових розвідок, програм та досліджень Ольги Пламеницької належить низка важливих праць, серед яких Історико-архітектурні опорні плани і проєкти зон охорони пам'яток культурної спадщини Кам'янець-Подільського (розроблення 1987, 2006, 2010 років), м. Києва, м. Бар (Вінницька область), а також близько 20 проєктів регенерації містобудівних комплексів і реставрації пам'яток архітектури Хмельницької та Волинської областей. На превеликий жаль, частина науково-проєктних робіт так і не була реалізована за браком фінансування в умовах соціально-економічних змін в Україні. З цих же причин припинялися вже розпочаті на пам'ятках реставраційні заходи, перетворюючись на «довгобуди».

Фокус третій: діяльність в управлінських структурах зі збереження культурної спадщини. За радянської доби в Україні працювала централізована система охорони культурної спадщини з плановим державним фінансуванням. Після здобуття незалежності та переходу до ринкових умов стан пам'ятоохоронної галузі з кожним роком погіршувався. Радянська модель не була замінена на іншу, що враховувала б нові реалії та появу нових стейкхолдерів. Багато діячів били на сполох, закликаючи до створення відповідної системи управління культурною спадщиною.

Добре розуміючи, що необхідні принципові зміни, Ольга Пламеницька зайняла активну дієву позицію щодо налагодження виваженого керування культурним надбанням України. У 2006–2007 роках вона очолювала відділи планування й організації реставраційних робіт та науково-методичного забезпечення збереження архітектурної спадщини Міністерства регіонального розвитку і будівництва України (Мінрегіон), сподіваючись «перезавантажити» вітчизняну пам'ятоохоронну систему. Під час роботи у державних органах Ольга брала участь у розробленні проєкту Закону України «Про збереження архітектурної та містобудівної спадщини»,

стала співавторкою ДБН В.3.2–1–2004 «Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини».

У 2015–2018 роках Ольга Пламеницька очолювала Науково-дослідний інститут пам'ятоохоронних досліджень (з квітня 2017-го — Український державний інститут культурної спадщини) та сформулювала його місію як єдиної в системі Міністерства культури України науково-методичної і науково-проєктної установи щодо охорони нерухомої культурної спадщини. Серед пріоритетних на державному рівні завдань вона зазначала формування й моніторинг Державного реєстру нерухомої культурної спадщини, вдосконалення методології державної охорони пам'яток та нормативно-правової бази, розроблення науково-реставраційної документації тощо [7].

Доля наукової інституції, на яку покладалися великі сподівання, виявилася вельми сумною: «Діяльність зі збереження культурної спадщини перетворилася на банальне “освоєння коштів” тими, хто поділяє “систему цінностей” Мінкульту. До тих, хто її не поділяє, застосовується жорсткий адмінресурс. Так, єдину науково-дослідну пам'ятоохоронну установу системи Мінкульту, Український державний інститут культурної спадщини, [...] керівництво міністерства у 2017 р. блискавично перетворило на “культурно-просвітницький центр”: оклади співробітників було понижено до 3200–4000 грн, наукові програми згорнуто, виробничі площі скорочено, організовано системний тиск на колектив» [12].

Розподіл архітектурної спадщини між двома міністерствами мав фатальні наслідки. «У 2006 році було зруйновано систему охорони і реставрації пам'яток архітектури і містобудування, яка існувала в Мінрегіоні (колишньому Держбуді України) і включала центральні та місцеві органи управління, а також відомчі інституції в галузі дослідження і реставрації пам'яток. Вирішили, що збереженням культурної спадщини (як в Європі) повинно займатися Міністерство культури, якому передали функції центрального органу охорони спадщини. Але реформу не довели до кінця: стару систему в Мінрегіоні ліквідували, нової в Мінкультури не створили. Мінкульт забрав собі управлінські повноваження (дозвільні функції,

функції розподілу фінансових потоків, “переписав” на себе престижні національні історико-культурні заповідники) і вирішив, що того достатньо» [12].

«Професійні інституції з дослідження і збереження пам’яток залишилися в системі Мінрегіону. З цього моменту розпочався крах охорони культурної спадщини: суб’єкти управління і предмет діяльності опинилися поза межами сфери управління Мінкульту. Як результат — підміна Мінкультом фахової діяльності бюрократичними процедурами і популістськими “заходами”, відсутність системної державної політики, що базується на пріоритетних стратегіях та професійних засадах збереження спадщини» [12].

Підсумовуючи у 2019 році загальний критичний стан пам’ятоохоронної галузі в Україні та спираючись на власний досвід роботи в корпусі міністерських діячів, Ольга з глибоким болем констатувала корінь проблеми — брак управлінської культури, визначеної державної політики щодо культурної спадщини як складової національної безпеки, підміну управління наданням Мінкульту адміністративних послуг широкого спектра: «дозволив на розміщення зовнішньої реклами в охоронних зонах пам’яток, на проведення археологічних досліджень, погодження проєктів землеустрою, проєктно-кошторисної документації на реставрацію, історико-архітектурних опорних планів історичних міст, а також погодження проєктів нової забудови, які викликають праведний гнів» [12].

У контексті виявленої основної проблеми Ольга виокремлює низку похідних, серед яких і застаріла правова база охорони культурної спадщини, яка не враховує принципи економічних змін в Україні, не відповідає запитам на приватно-державне партнерство. Говорячи про брак Державного реєстру пам’яток, науковиця підкреслює, що це — не простий список об’єктів, а засадничий банк даних для управління, фінансування, опрацювання програм і проєктів, моніторингу стану пам’яток тощо. Результатом недосконалої системи управління є вкрай обмежена нормативна база професійної діяльності, в якій предметом нормування є не об’єкт, а самі методики роботи з пам’ятками; руйнація наукових, проєктних і будівельно-реставраційних організацій, рештки яких розосереджені й жевріють по різних відомствах; знищення системи підготовки фахівців-реставраторів.

Аналізуючи перелічені проблеми, Ольга фіксує точку неповернення — повний збій пострадянської пам’ятоохоронної системи. А також наголошує на нагальній потребі перезавантаження системи охорони культурної спадщини, яка має бути наукоємною й високотехнологічною.

За багаторічну пам’ятоохоронну діяльність Ольга Пламеницька вшанована премією в галузі охорони пам’яток архітектури і містобудування ім. І. В. Моргилевського Українського товариства охорони пам’яток історії та культури (1998), Міжнародною премією ім.

професора Яна Захватовича у галузі дослідження і ревалоризації пам’яток Польського національного комітету ICOMOS (2001), а також почесною грамотою Міністерства культури України, подякою київського міського голови, відзнакою «Честь і шана» Кам’янець-Подільської міської ради. Фундаментальна праця «Castrum Camenecensis. Фортеця Кам’янець (пізньоантичний — ранньомодерний час)» (2012) була номінована й відзначена Державною премією України в галузі архітектури.

Висновки. Підсумовуючи розгляд професійного доробку архітектурно-реставраційної династії Пламеницьких, треба підкреслити унікальні вміння її представниць працювати з артефактами, архівними документами та іншими історіографічними джерелами, інтегрувати знання різних фахових дисциплін, надавати їм змісту, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки. А потім — вписувати власноруч структуровані факти в історичні контексти різного масштабу.

Євгенія й Ольга Пламеницькі залишили по собі вагомий нові знання про місто Кам’янець-Подільський, отримані в результаті пошуку закономірностей взаємодії природного і людського чинників у контексті еволюції військової (оборонної) архітектури. Ними опрацьовано, обґрунтовано та введено до наукового обігу нову історичну періодизацію урбаністично-фортифікаційного розвитку міста — вісім стадій оборонної системи Кам’янця. У наукових студіях Пламеницькі засвідчили, як протягом багатьох століть ландшафтно-топографічний чинник визначав основні засади його фортифікації, здійснював і далі здійснює значущий вплив на композиційно-видові характеристики Старого міста як пам’ятки архітектури і містобудування. Розглядаючи Кам’янець-Подільський як столицю Поділля — українського лівобережжя Середнього Дністра, що відіграла велику роль в історії Центральної та Східної Європи, дослідниці збагатили знання про цей регіон, на території якого існувала Птоломеева «Європейська Сарматія», Геродотова «Скіфія» і який був частиною ареалу липицької (I–III століття н. е.) і черняхівської (III–V століття н. е.) культур. Крім того, своїми дослідженнями міста-фортеці крізь призму подібних явищ на європейських обширах вони вписали Кам’янець-Подільський у контекст світової спадщини оборонного мистецтва.

Глибоко і всебічно вивчаючи виявлені ними на території міста артефакти, Євгенія й Ольга Пламеницькі ввели в коло наукових студій північно-східні провінції Римської імперії, зокрема Дакію. Тож будівничими перших фортифікацій на острові в петлі річки Смотрич вважаються романізовані даки, які заснували тут військово-поселення (місто Клепідаву), а також римляни, які на початку II століття під час Траянових війн контролювали Середню Наддніпрянщину. Тим самим Пламеницькі, спираючись на виявлену ними матеріально-довідкову базу, науково обґрунтували відому в історіографії з XVII–XIX століть «дако-римську» версію заснування

Кам'янця-Подільського. Якщо щодо історії Кам'янецької фортеці давньоруського періоду серед дослідників існує консенсус, то гіпотези про її дако-римські першопочатки, як і походження Замкового мосту та міста загалом, деякими істориками та археологами сприймаються неоднозначно.

Отримані наукові знання дослідниці ретельно фіксували й оприлюднювали у численних наукових статтях (понад 200), путівниках і монографіях, серед яких провідні наукові студії: «Кам'янець-Подільський. Державний історико-архітектурний заповідник» (1990), «Християнські святині Кам'янця на Поділлі» (2001), «Кам'янець-Подільський» (2004), «Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі» (2005), «Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець» (2012), «Civitas Camenecensis. Цивільна архітектура Кам'янця-Подільського в урбаністичному контексті» (2024). Наукові публікації їхнього авторства вже стали важливими джерелами для наступних поколінь дослідників.

Значним внеском династії Пламеницьких у розвиток методології і науково-методичних засад вітчизняної школи архітектурної реставрації є суттєве розширення дослідницького інструментарію. Кам'янець-Подільський віддавна є предметом наукових студій значного кола професіоналів: істориків, археологів, архітекторів, фахівців з кастелології (які вивчають замки, їхню історію, архітектуру, оборонні функції та соціальне значення) — з притаманними кожній галузі підходами та інструментами. На прикладі дослідження Кам'янця-Подільського й регіону Поділля Євгенія й Ольга Пламеницькі продемонстрували потенціал структурно-функціонального аналізу збережених у натурі пам'яток й системно-компаративного аналізу комплексу архівних, архітектурно-містобудівних, археологічних, будівельно-технологічних, метрологічних та інших даних — як авторських, так і отриманих іншими дослідниками. У своїй реставраційно-проектній діяльності вони застосовували синтетичний метод реставрації, який для пам'ятки зі значним відсотком втрат за браком необхідних натурних даних допускає застосування аналогій.

Дослідниці розширили межі наявних джерел достовірної інформації щодо часу зведення окремих споруд чи заснування міст, якими вважалися лише писемні документи. Своїми ретельними дослідженнями вони продемонстрували, що археологічні культурні шари (як і матеріальна субстанція будівель та споруд) є найбільш достовірними джерелами, які неможливо підробити. Адаже архітектурна археологія надає можливості встановлювати точне датування, що особливо важливо за браком письмових свідчень. У такому разі вирішальне слово належить саме їй.

Рефлексуючи власний досвід, Ольга Пламеницька солідаризувалася з провідними реставраторами (Є. Михайловським, О. Ополовниковим, Я. Захватовичем, Л. Прибеогою та іншими), які розглядають поняття автентичності у більш

широкому значенні, що виходить за межі матеріальної субстанції пам'ятки. Таке розуміння дає змогу застосовувати для відновлення втрачених архітектурних, мистецьких, композиційних якостей комплексів пам'яток як синтетичну реставрацію, так і реставраційну реконструкцію, що зближує реставрацію з регенерацією. Правомірність такого підходу Ольга доводить на прикладі Кам'янця, адже головною метою регенерації міста-фортеці, на її переконання, є утривалення стану його розквіту, збагачення культурного ландшафту та водночас — ефективне використання пам'яток фортифікації у сучасному житті.

Опонуючи усталеному розпливчастому терміну «реставрація», Ольга Пламеницька пропонує власне тлумачення, спираючись на мету, завдання й реальний зміст робіт, визначених результатами глибоких досліджень пам'яток. На її думку, реставрація — це «науково обґрунтовані зміни пам'ятки архітектури, що перебуває у зруйнованому, пошкодженому, деградованому стані з метою відновлення її втрачених розпланувально-просторових, інженерно-конструктивних, архітектурно-стилістичних, художньо-композиційних та функціональних якостей» [3, с. 596]. Саме з цих позицій Євгенією й Ольгою Пламеницькими здійснено розроблення високоякісних проєктів реставрації пам'яток фортифікаційного мистецтва Кам'янця-Подільського. У результаті виконаних за їхніми задумами відновлювальних робіт на об'єктах архітектурної спадщини образ історичного міста значно збагатився.

Аналізуючи час, в який їй довелося жити й працювати, Ольга Пламеницька зазначала, що, «на жаль, залишилося чимало нереалізованих проєктів і незавершених робіт, а час у реставрації завжди працює проти пам'яток. Реставрація у Кам'янці розпочиналася в післявоєнні роки, за інших умов і практично в іншій державі, де було створено своєрідні, а втім, ефективно діючі засади й нормативи охоронно-реставраційної діяльності. Зміни, яких зазнала держава за останні майже чверть століття, відбулися і на стані реставрації, яку напрями заторкнула комерціалізація в її найпримітивнішій версії — коли приймаються короткострокові програми і не враховуються перспективи. Втім, історія свідчить, що у сфері культури часовий вимір ефективності вкладених інтелектуальних і економічних інвестицій тим довший, чим більше переважає інтелектуальна складова» [3, с. 566].

Саме архітектурно-реставраційній династії Пламеницьких старовинний Кам'янець-Подільський завдячує тим, що місто є гордістю його мешканців, натхненням для митців, привабливим і популярним історичним брендом для численних туристів. У 2023 році містяни вшанували пам'ять про самовідданих дослідниць шляхом перейменування однієї з вулиць на честь Євгенії та Ольги Пламеницьких. Висловлюючи подяку громадським активістам та Кам'янець-Подільській міській раді за оперативність у перейменуванні, варто уточнити назву (додати: вул. *архітекторок* Пламеницьких) і встановити інформаційні дощечки з QR-кодами — посиланнями на відомості про них.

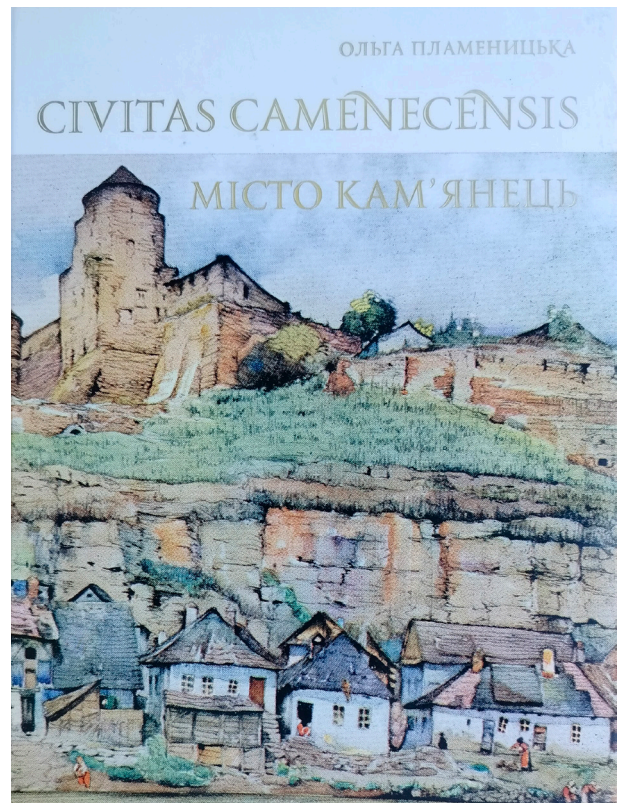

Це сприятиме розповсюдженню знань про архітекторок-реставраторок Євгенію та Ольгу Пламеницьких як серед містян, так і численних гостей міста.

Вагомі результати науково-практичної діяльності Євгенії й Ольги Пламеницьких є цінними здобутками української школи реставрації. Саме на 1960-ті — початок 1980-х років, «золотий час» формування її теоретичних засад і фахової термінології, припав злет творчого періоду життя і діяльності Євгенії Пламеницької. За нових соціально-економічних умов в Україні, коли галузь реставрації почала втрачати здобуті позиції, Ольга Пламеницька спиралася на династійний досвід та глибоку наукову ерудицію, зберігаючи та розвиваючи професійні цінності, і на повну силу виконала свою місію архітектора-реставратора. Часом — у ситуаціях загрози для існування історичної спадщини — їй доводилося рішуче протистояти особам, наділеним функціями ухвалення рішень.

Євгенія Пламеницька започаткувала розгортання низки наукових розвідок фортифікаційних споруд та цивільних будівель і розроблення реставраційних проєктів у Кам'янці-Подільському, серед яких — відновлення практично знищеної середньовічної житлової забудови Старого міста, оскільки була переконана, що саме відбудова середньовічного житла надасть історичному образу міста гармонійної довершеності.

Ольга гідно продовжила започатковані матір'ю напрями наукових студій і стала провідною вітчизняною дослідницею середньовічної фортифікації, цивільної та сакральної архітектури, містобудування, визнаною на міжнародному рівні. Крім Кам'янця-Подільського, вона обстежила сотні архітектурних пам'яток Хмельницької, Тернопільської, Волинської, Вінницької, Житомирської, Сумської областей, на високому фаховому рівні опрацювала історико-містобудівну документацію для Києва та інших міст і селищ України. Вона виступила науковим керівником та автором понад 40 розроблень — дослідницьких,

Обкладинка останньої книги О. Пламеницької.

методичних та проєктних — у пам'яткоохоронній та реставраційній галузях.

Публікація кандидатської дисертації «Еволюція середньовічного житла Кам'янця-Подільського в урбаністичному контексті» стала останньою книжкою дослідниці — «Civitas Camenecensis», що побачила світ у 2024 році, після відходу авторки у Вічність [4]. Цією темою, переданою у спадок матір'ю, Ольга розпочала торувати власний шлях у науковій царині архітектурної реставрації. Цією темою вона й завершила його...

Література

1. Логвин Н. Реставратор Євгенія Пламеницька // Пам'ятки України. 2000. № 3–4. С. 114–128.
2. Пагор В. Започаткування реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини Кам'янця-Подільського у післявоєнний період (кінець 1940-х — 1950-ті рр.) // Культурна спадщина. 2026. Вип. 1(10). С. 165–169.
3. Пламеницька О. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець (пізньоантичний — ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2012. 672 с.: іл.
4. Пламеницька О. Civitas Camenecensis. Цивільна архітектура Кам'янця-Подільського в урбаністичному контексті. Теорія і практика дослідження та збереження. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2024. 432 с.
5. Пламеницька Є., Пламеницька О. Фортешний міст Кам'янця-Подільського: хронологічна і типологічна атрибуція // Архітектурна спадщина України. Київ, 1995. Вип. 2. С. 21–33.
6. Пламеницька Є., Пламеницька О. Кам'янець-Подільський — місто на периферії Римської імперії. Найдавніша урбаністична структура і фортифікації // Пам'ятки України. 1999. № 4. С. 1–80.
7. Пламеницька О. Місія інституту // Культурна спадщина. 2026. Вип. 1(10). С. 9–10.
8. Про надання Кам'янець-Подільському історико-архітектурному заповіднику статусу національного: Указ Президента України від 30.04.1998 № 396/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/98#Text> (дата звернення 25.07.2025).
9. Кучерук М. Міжнародна конференція ІКОМОСУ. Замостя — Львів — Кам'янець-Подільський // Пам'ятки України. 2000. № 3–4. С. 5–6.
10. Реставрація Замкового мосту. Перші результати україно-польської співпраці // Пам'ятки України. 2000. № 3–4. С. 14–15.

11. Пламеницька О. Архітектурна концепція реставрації комплексу Старого і Нового замків у Кам'янці на Поділлі // Пам'ятки України. 2000. № 3–4. С. 11–13.

12. Пламеницька О. Охорона культурної спадщини потребує перевантаження. URL: <http://nsau.org/2019/08/28/%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83/?fbclid=IwAR2g9vkuxnrmSE2kpjfeG4Ck6pitS7yLJSzqWpPVriQkrHTxpB-ASEQRN8> (дата звернення 21.07.2025)

13. Пламеницька Євгенія Михайлівна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B-%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%84%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1

%96%D1%8F_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9-%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 18.07.2025).

14. Тимкович В. Ю. Пламеницька Євгенія Михайлівна // Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-881545> (дата звернення 24.07.2025).

15. Пламеницька Ольга Анатоліївна. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 18.07.2025).

16. Олійник О. П. Пламеницька Ольга Анатоліївна // Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-881546> (дата звернення 24.07.2025).

References

Kucheruk, M. (2000). Mizhnarodna konferentsiia ICOMOSU. Zamostia—Lviv—Kam'ianets-Podilskiyi [International ICOMOS Conference. Zamosc—Lviv—Kamianets-Podilskiyi]. *Pamiatky Ukrainy*, 3–4, 5–6 [in Ukrainian].

Logvyn, N. (2000). Restavrator Yevheniia Plamenitska [Restorer Yevheniia Plamenitska]. *Pamiatky Ukrainy*, 3–4, 114–128 [in Ukrainian].

Oliinyk, O. P. (n.d.). Plamenitska Olha Anatoliivna [Plamenitska Olha Anatoliivna]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-881546> [in Ukrainian].

Pagor, V. (2026). Zapochtkuvannia restavratsiinykh robit na ob'iektakh kulturnoi spadshchyny Kam'ianets-Podilskoho u pisliavoiennyi period (kinets' 1940-kh—1950-ti rr.) [Initiation of Restoration Work on Cultural Heritage Sites of Kamianets-Podilskiyi in the Postwar Period (late 1940s—1950s)]. *Kulturna spadshchyna*, 1(10), 165–169 [in Ukrainian].

Plamenitska, O. (2000). Arkhytekturna kontseptsiiia restavratsii kompleksu Staroho i Novoho zamkiv u Kam'antsi na Podilli [Architectural Concept of Restoration of the Old and New Castles Complex in Kamianets-Podilskiyi]. *Pamiatky Ukrainy*, 3–4, 11–13 [in Ukrainian].

Plamenitska, O. (2026). Misiia instytutu [Mission of the Institute]. *Kulturna spadshchyna*, 1(10), 9–10 [in Ukrainian].

Plamenitska, O. (n.d.). Okhorona kulturnoi spadshchyny potrebuie Perezavantzhenia [Cultural Heritage Protection Needs a Reset]. Retrieved from <http://nsau.org/2019/08/28/%D0>

%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%83/?fbclid=IwAR2g9vkuxnrmSE2kpjfeG4Ck6pitS7yLJSzqWpPVriQkrHTxpB-ASEQRN8 [in Ukrainian].

Plamenitska, O. (2012). *Castrum Camenecensis. Fortetsia Kamianets (pizn'oiantychnyi—rannomodernyi chas)* [Castrum Camenecensis. Kamianets Fortress (Late Antique—Early Modern Period)]. Kamianets-Podilskiyi: FOP System O. V. [in Ukrainian].

Plamenitska, O. (2024). *Civitas Camenecensis. Tsivil'na arkhitektura Kam'ianska-Podilskoho v urbanistychnoho konteksti. Teoriia i praktyka doslidzhennia ta zberezhenia* [Civitas Camenecensis. Civil Architecture of Kamianets-Podilskiyi in an Urban Context. Theory and Practice of Research and Preservation]. Kamianets-Podilskiyi: Abetka [in Ukrainian].

Plamenitska, Ye., & Plamenitska, O. (1995). Fortechnyi mist Kam'ianska-Podilskoho: khronolohichna i typolohichna atributsiia [Fortress Bridge of Kamianets-Podilskiyi: Chronological and Typological Attribution]. *Arkhytekturna spadshchyna Ukrainy*, 2, 21–33 [in Ukrainian].

Plamenitska, Ye., & Plamenitska, O. (1999). Kam'ianets-Podilskiyi—misto na peryferii Rymskoi imperii. Naidavnisha urbanistychna struktura i fortyfikatsii [Kamianets-Podilskiyi—a City on the Periphery of the Roman Empire.

- The Earliest Urban Structure and Fortifications]. *Pamiatky Ukrainy*, 4, 1–80 [in Ukrainian].
- Plamenitska Yevheniia Mykhailivna*. (n.d.). [Plamenitska Yevheniia Mykhailivna]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%84%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%8F_%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
- Plamenitska Olha Anatoliivna*. (n.d.). [Plamenitska Olha Anatoliivna]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B0_%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
- Pro nadannia Kam'ianets-Podilskomu istoryko-arkhitektornomu zapovidnyku statusu natsionalnoho: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.04.1998 № 396/98*. (1998). [On Granting Kamianets-Podilskyi Historical and Architectural Reserve National Status: Decree of the President of Ukraine on 30.04.1998 No. 396/98]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396/98#Text> [in Ukrainian].
- Restavratsiia Zamkovoho mostu. Pershi rezultaty ukrayino-pol'skoi spivpratsi. (2000). [Restoration of the Castle Bridge. First Results of Ukrainian-Polish Cooperation]. *Pamiatky Ukrainy*, 3–4, 14–15 [in Ukrainian].
- Tymkovych, V. Yu. (n.d.). Plamenitska Yevheniia Mykhailivna [Plamenitska Yevheniia Mykhailivna]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-881545> [in Ukrainian].

Kondel-Perminova N.

The Architectural and Restoration Dynasty of the Plamenytsky Family: Contribution to the Preservation of Ukraine's Cultural Heritage

Abstract. The study of the activities of the dynasty of architect-restorers Yevheniia (1927–1994) and Olha (1956–2022) Plamenytska in the field of preservation of Ukraine's cultural heritage is conducted within the context of the formation of the Ukrainian school of architectural restoration. The analysis is structured around three thematic focuses: examination and scholarly research of architectural monuments; development of architectural restoration projects, programs, and concepts; and work within administrative structures responsible for cultural heritage preservation.

Using the example of research and restoration works carried out by the Plamenytskas on architectural monuments in the city of Kamianets-Podilskyi, the study highlights their unique ability to identify and work with artifacts, archival documents, and other historiographical sources, to integrate knowledge from various professional disciplines, and to construct cause-and-effect relationships. Subsequently, they incorporated the structured facts and connections they identified into historical contexts of different scales. The Plamenytskas introduced into scholarly discourse eight stages of the urban and fortification development of Kamianets's defensive system. They were the first to substantiate the Dacian-Roman origins of the city of Kamianets-Podilskyi. The processes of investigation and development of the restoration concept for the Castle Bridge are also revealed; this bridge is the oldest in Central and Eastern Europe and is likely depicted on the reliefs of Trajan's Column in Rome.

The contribution of the Plamenytska dynasty to the development of the methodology and scientific-methodological foundations of architectural restoration is substantiated. It is proven that they significantly expanded the research toolkit, particularly by demonstrating that archaeological cultural layers (as well as the material substance of structures) are the most reliable sources, as they cannot be falsified. Architectural archaeology enables precise dating, which is especially important in the absence of written sources.

Keywords: restoration, architectural monuments, projects, programs, concepts, city of Kamianets-Podilskyi, cultural heritage preservation.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2025

Стаття прийнята до друку 19.08.2025

Дата публікації: 30.12.2025